

Türk
Edebiyatında
ESTETİĞİN
DOĞUŞU

Halef Nas

HECE

inceleme

Halef Nas: 1981 Beyrut doğumlu. İlk, orta ve lise öğrenimini Mardin/Midyat'ta tamamladıktan sonra 2002'de Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Mezun olduğu sene aynı bölümde Araştırma Görevlisi kadrosuna atandı. 2006'da *Modern Türk Şiirinde Geleniğin İzleri* başlıklı teziyle Yüksek Lisansını tamamladı. 2012'de *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatında Romantizm-Realizm Tartışmaları Üzerine Bir İnceleme* başlıklı teziyle de Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktorasını bitirdi. 2013'ten beri Harran Üniversitesi'nde Doktor Öğr. Üyesi olarak Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Yeni Türk Edebiyatı alanındaki derslerini vermeye devam etmektedir.

TÜRK EDEBİYATINDA ESTETİĞİN DOĞUŞU

Halef Nas

Hece Yayınları: 534

İnceleme

©Hece Yayınları

Birinci Basım

Mart 2019

Kapak Tasarımı

www.sarakusta.com.tr

Teknik Hazırlık

www.hece.com.tr

ISBN: 978-605-7547-24-8

Baskı

www.dumat.com.tr

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/

Ankara T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14

e-posta: hece@hece.com.tr

Sertifika No: 17672

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ / 7

GİRİŞ / 11

BİRİNCİ BÖLÜM

Estetik Terminoloji ve Edebiyatta Güzelin Takdirinde Estetiğe Geçiş / 21

BİRİNCİ KISIM: Estetik Terminoloji

1. Estetik, Sanat ve Güzelin Tarifleri / 28

1.1. Estetik Nedir? / 29

1.2. Sanatın Tarifi / 32

1.3. Güzeli (Hüsn) Nedir? / 36

2. Sanat ve Güzelliğin Kaynağı / 42

2.1.1. Sanatların Tasnifi ve Sanat Sistemleri / 49

3. Terimler / 55

3.1. Sanat Duygusu ve Yaratıcılık (Hiss-i Fen ve İbda) / 55

3.2. Tabiat Güzelliği (Hüsn-i tabiat) / 58

3.3. Hüner ve Deha / 59

İKİNCİ KISIM: İlm-i Bediden Estetiğe Geçiş

1. Tabiat ve Sanat Eseri Ayrımı / 63

2. Eski Estetik Yeni Estetik / 70

3. Edebiyatın Tarifi / 78

4. Edebi Eser / 85

5. "Hikmet-i Bedâyie Dair" / 91

5.1. Şive ve Zevk / 93

5.2. Estetiğin Tarihçesi ve Güzellik / 95

5.3. Fikir Mahsulleri / 100

5.4. Sanat Eserleri Nasıl Vücuda Gelir? / 102

5.5. Edebi Eserin Kıymeti / 106

5.6. Sanatın Kaynağı, Konusu, Gayesi, Kısımları ve Tarifi / 107

5.7. Gaye-i Hayali (İdeal) / 111

5.8. Sanat ve Ahlak İlişkisi / 113

5.9. Sanat Eserindeki Noksan ve Bütünlük / 116
6. Zevkler Tartışılır! / 119
6.1. Hayalîyun-Hakikiyun Tartışması / 119
6.2. Klasikler Tartışması / 121
6.3. Tenkit Tartışması / 127

İKİNCİ BÖLÜM

2. Meşrutiyetten Sonra Edebiyatta Estetiğin Durumu / 139
1. Yakın Geçmişe Kısa Bir Bakış: Ahlak ve Şahsiyet / 139
1.1. “Esmâr-ı Matbuat” Yazıları / 144
2. Sanat ve Edebiyatta Ahlakın Yeri / 147
2.1. Hayat, Devir ve Edebiyat / 147
2.2. Sanat ve Ahlak Tartışması / 153
2.2.1. Sanat-Ahlak Dengesi/-zliği / 160
2.3. Sanat ve Taklit Tartışması / 167
3. Yeni Edebiyatın Doğası / 174
3.1. Gençlik ve Edebiyat / 174
3.2. Sanat ve Edebiyatta Yenilik İhtiyacı / 177
3.3. Genç Kalemlerin Estetik Anlayışı / 182
3.3.1. Şahsîlik / 182
3.3.2. Yaratıcılık (İbda) / 186
3.3.3. Yine Sanat ve Tabiat Eseri Ayrımı / 189
4. Edebiyatın Yeni Tarifleri / 191
5. Objektivizm ve Sübjektivizm / 194
5. 1. “Sanatta Objektivizm ve Sübjektivizm” Yazıları / 197
5.1.1. Objektivizm ve Sübjektivizmin Tanımı / 199
5.1.2. Sanatta Yaratıcılık ve Sübjektivist Tercih / 199
5.1.3. Hünere ve Kabiliyetin Unsurları / 202
5.1.4. Duygular Fikirlerden Önce Gelir! / 205

SONUÇ / 209

KAYNAKÇA / 213

DİZİN / 223

ÖN SÖZ

Binbir Gece Masallarında Şehrazat bize bir masal anlatır. Masal bitmeden araya başka masallar girerken başlangıçtaki masallar sonrakilerin içinde bitirilir. Böylece öncekiler sonrakilere sonrakiler öncekilere tabi; bidayetler nihayetlerin başlangıcı, nihayetler bidayetlerin sonu olur. Modern anlatılarda kısmen çerçeve hikâyelerle ifadesini bulan bu üslup klasik Doğu anlatılarını yansıtan ancak Batılıların geliştirdiği en iyi tarzlardandır. Kadim Doğu anlatılarında söz söz/-ylenir ve sözle, sözlener metin üzerinde mantıklı muhakemeler yürütülür. Nihayet söz “dayanıklı” anlamına gelen “metin” olur. Süreç içinde söz “hall” olunarak tahlil edilir yani çözümlenerek incelenir ve metnin dayanıklılığı ortaya konur. Metnin şerhi sonraki safhadır. Nakdu’ş-Şi’r (şiir tenkidi) içinde felsefe ve mantıktan beslenen bu düşünce geleneğinin zirvedeki son temsilcisi İbn Haldun’dan sonra söz ve metne dayanan muhakemeler kendini yenileyemeyince Şehrazat’ın yerine şairler masal anlatmaya devam etmiştir. Şiir tenkit anlayışı çerçevesinde Divan edebiyatının bu denli kuvvetli bir tenkit geliştirdiği söylenemez.

Divan şiirinde güzelliği teslim edilecek nice söyleyiş varsa da “güzel” üzerinde sistemli bir düşüncenin varlığı gösterilemez. Türk edebiyatında “güzel” üzerine sistemli bir düşünce için eleştirel ve estetik adımı yenileşme dönemi Türk edebiyatçıları atmıştır. Şüphesiz bunu, küçük bir adım sayacaklar çıkacaktır. Durumun sebebini sonrakilerin talihinde aramalıdır. Tanpınar, Namık Kemal’in son halkası dediği Abdülhak Hamit’i anlatırken “Sanatta ilk gelenlerin yolu açmak, kımıldatıcı fikri bulmak gibi imtiyazları varsa, geç kalanların da bu hazırlanışın meyvelerini idrak etmek gibi bir talihleri vardır. Bu sonuncularda düşünce şekil alır, müphem temayüller bir nevi muayyenlik kazanır.” der. Dolayısıyla meyveleri itibarıyla talihli olduğumuz bu adım bugünden düne baktığımızda şüphesiz büyük bir adımdır.

Türk edebiyatı tarihi çalışmaları genellikle şiir, roman, hikâye ve tiyatroya dair çalışmalar etrafında şekillenmiştir. Elinizdeki kitap bu türlerin yanında estetiğin ihmal edilmemesi gereken bir alan olduğunu göstermek amacıyla Türk edebiyatı tarihi içinde estetik meselelerin 1880’den 1915’e kadarki serüvenini ağırlıklı olarak nadir koleksiyonlarda bulunan gazete ve dergilerdeki eleştirel, teorik makalelerden hareketle anlatmaktadır. Kitabın “Ben açtım bu genci ben tükettim” gibi bir iddiası yoktur. Nihai hedefi Türk edebiyatında tarih ve eleştiri çalışmaları içinde estetiğe bu meyanda “güzel”e bir alan açmaktır.

İki bölümlük bu çalışmanın birinci bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda estetik ve sanat üzerine muhakeme yürüten yazarların sanat ve estetiğe ilişkin tarifleri, estetiğin bazı kavram ve terimlerine buldukları karşılıklar estetik bahisleriyle birlikte ele alınmaktadır. Bu sayede estetiğe dair bir terminoloji kurma çabası aydınlatılmış olacaktır. İkinci kısımda estetik aktarımların bir neticesi olarak edebiyatta ilm-i bediden estetiğe geçiş aşamasındaki gelişmeler üzerin-

de durulmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümü estetiğe dair aktarımların sonucu olarak sanat ve ahlak ayrımına gidilerek edebiyattaki gelişmelere yön verilmesine rağmen 2. Meşrutiyetin ilanını müteakip estetik mevzuları içinde sanat ve ahlak bahislerinin nasıl tartışıldığına/yorumlandığına odaklanmakta; estetik meseleler üzerine değerlendirmelerle geçen süre zarfında üslubun ve estetik aktarımların niteliğindeki değişimlere bağlı olarak edebiyattaki gelişmeler ortaya konulmaktadır. Kitabın başlıkları incelediğimiz metinlere göre şekillenmiştir. Bizim için metin düşüncelerimizin ifade vasıtası değil, aksine fikirlerimiz metni anlaşılır kılmanın aracıdır. Metne dayanmayan muhakemelerde her zaman kendimizi anlatma ve yorumlarımızı dayatma tehlikesi bulunduğundan konuları takdim ederken metnin imkânı nispetinde konuşmaya çalıştık.

Edebiyatla “güzel” üzerine düşünme neşvesi veren bütün müelliflere, zevk ve tenkidine her zaman itimat ettiğim muhterem hocam Prof. Dr. Fazıl Gökçek’e, kitabın yayımlanmasına vesile olan Doç. Dr. Mehmet Güneş’e ve Hece Yayınları sorumlu ve çalışanlarına teşekkürlerin en güzeliyle.

Halef Nas

GİRİŞ

“Hüsn olur kim seyrederken ihtiyar elden gider” diyor Ziya Paşa bir beytinde. Seyrine daldığımızda irademizi elimizden alacak kadar etkileyici olan bu güzel nasıl bir güzeldir? Beytin ilk mısrası buna cevap verirken pek de iç açıcı bir yaklaşım sergilemez. “Nevcivan sevmekte ben pîrânı tayib eylemem”. (Yeni yetme güzelleri sevmekte ben yaşlıları ayıplamam.) Bir gençte güzellik aramakta bir beis yoksa da yaşlıların gençlere duydukları aşk, mey-mahub ilişkileri yenileşme dönemi Türk edebiyatçılarının edebiyattan kovacakları klasik bir anlayış olacaktır. Pîrlere bir yana bir genç, güzel olabilir. Ancak bu “güzel”in “genç” olduğunu göstermez. Platon’un tartışmalı diyaloglarından ve güzelin doğru, gerçek, fayda, iyi, uygunluk gibi kavramlarla ilişkisini irdelediği *Büyük Hippias*’ta Sokrates, Hippias’a güzelin ne olduğunu sorduğunda Hippias “gerçeği söylemem gerekirse derim ki, güzel bir genç kız güzeldir.” der¹. Diyalog boyunca Sokrates neyin güzel olduğunu değil, güzelin ne olduğunu

¹ *Eflatun II*, “Büyük Hippias Ya da Güzellik Üzerine” Çev. Oya Özay, Hürriyet Yay., İstanbul, 1973., s. 431.

soracak ancak Hippias güzeli tarif edemedi sürekli neyin güzel olduğunu anlatacak ve Sokrates de onun düşüncelerini teker teker çürütecektir. Sokrates dolayısıyla Platon, Hippias'ın düşüncelerini çürütmüştür çürütmesine ama kendisi de bilinçli olarak güzeli mutlak manada tarif etmeden bu aporitik diyalogu bitirmiştir. Lakin düşünce tarihinde ilk defa "güzel" üzerine düşünmeyi felsefi bir sorun haline getirmiştir² ki esas başarısı bu olsa gerektir. Onun açtığı çığırdan sonra Antik çağda Aristoteles, Plotinos; Orta Çağda Aquino'lu Tomaso; İslam filozofları içinde Farabi, İbn Sina, Gazzali ve İbn Rüşd; Yeniçağ ve sonrasında Jean-Baptise Du Bos, Francis Hutcheson, Immanuel Kant, Friedrich Schiller, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Hippolyte Taine, Herbert Spencer, Jean-Marie Guyau, Benedetto Croce, Charles Lalo felsefe, sanat ve edebiyatta güzel üzerine düşünmeyi devam ettirmişlerdir.

Güzel felsefeden önce mitolojinin bu yönüyle de edebiyatın konusudur. Homeros'un MÖ. 9. yüzyılda anlattığı *İliada*'da, Troia savaşına tanrıçalar arasındaki güzellik yarışması sebep olmuştur. Hera, Aphrodite ve Athena yarışta Paris'i etkilemeye çalışırlar. Çünkü altın elmayı en güzel tanrıçaya verme yetkisi onundur. Fakat güzelin ne olduğu sorunu felsefenin sanata dâhil ettiği bir mevzudur. Türk edebiyatı bir güzel sanat olarak Batı felsefesine açık konuma geldiği zaman güzelin ne olduğu sorusunu bir mesele haline getirmiş böylece güzelin bilimi olan estetiği tarife ve mevzularını anlamaya yönelmiştir.

Klasik Türk edebiyatında bir güzellik telakkisi vardır ve Ziya Paşa'nın yukarıdaki mısraları bunun sadece bir yönüne ışık tutar. Güzel bazen

*Kendi hüsnün hüblar şeklinde peydâ eyledün
Çeşm-i aşıktan dönüp sonra temâşâ eyledün*

² Suut Kemal Yetkin, *Estetik Doktrinler*, "Eflâton (427-348)", Palme Yay., Ankara, 2007, s. 3.

beytinde olduğu gibi ilahi güzelliğin çeşitli derecelerdeki yansımından ibaret kalır ki tasavvufi bir eda içinde güzelin de kaynağı olan Allah'ı ifadede mutlak güzel (hüsn-i mutlak) anlamındadır³. Divan şiirinde mutlak ve nisbi güzeli betimleyen yüzlerce mısraya rastlamak mümkündür. Yine de bu belirleme divan şiirindeki güzellik telakkisinin estetik bilime dayandığını göstermez. Güzel/lik Türk edebiyatında her zaman vardı ancak üzerinde estetik bir düşünme 19. asırda başlayacaktır. Batı dünyasında güzel üzerine konuşmalar yüz yıllar boyunca vardı ancak sanat ve güzellik sorunları üzerine düşünen filozoflardan çok sonradır ki Alman filozof Alexander Gottlieb Baumgarten (1714-1762) 1735'te yayımlanan doktora tezinde "Estetik" sözcüğünü kullanmış, *Aesthetica* eseriyle de kelime kesin olarak yerleşmiş böylece "güzel" sistemli bir düşüncenin konusu olmuştur⁴. Baumgarten estetiği "güzel üzerine düşünme bilimi" diye tarif ederken konusunu da mantıkla ilgi içinde ele alır. Buna göre Mantık bilimi zihinsel bilginin yetkinliği olarak doğruluğu araştırırken Estetik bilim duyuşal bilginin yetkinliği olarak güzeli inceler⁵.

Zihinsel bilgiyle duyuşal bilgiyi istiare ederek diyebiliriz ki 19. asırda Türk matbuatı bu iki alanın mücadelelerine sahne olmuştur. Edebiyatta Batıdan getirilen yeni türlerin benzerleri telif ve taklit edilirken bu türlerin doğurduğu teorik meseleler de tartışmalara konu olmuş böylece tenkit önemli bir konuma yükselmiştir. Başlangıçta tenkit örnekleri ağırlıklı olarak zihinsel bilgi alanında doğruluğa yöneliyordu. Ancak doğrunun peşindeki eleştirinin ilk adımları pek de verimli değildi. Çünkü Yenileşme devri Türk edebiyatında tenkidin yeni bir edebi tür olarak telakkisi sarf ve nahve ait dikkatlerin tenkit

³ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf (14. ve 15. yy. Divanlarına Göre)*, "Güzellik (Cemâl/Hüsn)", Birleşik Yay., Ankara, 2007, s. 279.

⁴ Bedrettin Cömert, *Estetik*, De Ki Yay., Ankara, 2008, s. 21.

⁵ Hülya Yetişken, *Estetiğin ABC'si*, Say Yay., İstanbul, 2009, s. 13.

zannedildiği bir zamana rastlamıştır. Bir metindeki yazım ve imla hataları, kullanılan bir terkinin nahiv kaidelerine aykırı olduğu, ifade içinde sıfat-mevsuf uygunluğunun dikkate alınmadığı, kimi vezinlerdeki sektelerin varlığı, kafiyeler arasında uyum problemleri, mana için şu kelimenin kullanımının hata olduğu yönündeki eleştiriler, çoğu da Recaizade M. Ekrem'in dediği gibi “nabeca olarak sathi birkaç gevezelik” araya sokulan amiyane birkaç değerlendirmeye eser sahibini alaya alarak ve şahsiyetini zedeleyerek yapıyordu⁶. Bu tarz eleştiriler için yeni edebiyatçıların Batıya yönelmeleri gerekmiyordu. Çünkü eski ve hazır edebiyatta bolca örnek mevcuttu.

Yeni edebiyat “edebiyat-ı sahiha” anlayışıyla kuvvetli bir ivme kazanmıştı. Metnin sahih oluşu doğruluğu zımnen barındırır. Böyle bir telakkide kimi eleştirilerin doğruluğa yönelmesi kaçınılmazdı. Çünkü yayımlanan gazete ve dergi yazılarında telif edilen eserlerde bir “anlamsızlık” sorunu vardı. Muallim Naci, Beşir Fuat’a yazdığı bir mektubunda Osmanlı edebiyatına dair gazetelerde yayımlanan “lakırdı”lardan şikâyet ederken şöyle yazar: “Bu gidişle bir zaman gelecek ki milletin erbâb-ı iktidârı tarafından yapılacak mükemmel lisan-ı Osmanî diksiyonerleri açılıp “şiiir” kelimesine bakıldığı vakit ez-cümle “mânâsını kailinin dahi anlamadığı söz” tefsîri görülecek.”⁷ “mânâsını kailinin dahi anlamadığı söz” neyi kastettiğimizi açıkça ifade eder. Anlamsızlık basit bir sarf nahiv hatası yahut sorunu değildir. Mehmet Celal, hazanın vurduğu çimenlere bakıp bir tahassür ifadesi olarak “Zemin karlarla mestur, ağaçların yapraklarında nebatattan eser yok”⁸ diye üzülmünce Ahmet Mithat Efendi, “sözünü hiç olmaz ise kayıinvalid hanıma niçin göstermedin de sana, “Oğlum yaprak üzerinde nebat aramak, belki cam-ı Cem ile mazhar-ı füyü-

⁶ *Takdir-i Elhan*, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet, 1301, s. 33-34.

⁷ Muallim Naci-Beşir Fuat, *İntikâd*, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1304, s. 8.

⁸ “Hazan”, *Saadet*, nr. 278, 29 Teşrinisani 1885.

zat-ı semaviye olanlarda bulunur. Âkil olan böyle sayıklamaz” diye irşat eylesin?”⁹ karşılığını vermiştir. Mehmet Celal’in ifadesinde gramer olarak bir sorun yok ama ağaçların yapraklarında bitki yok diye üzölmek sarf ve nahvi aşan bir durum olsa gerek. Dolayısıyla dilde anlamsızlık sorunu aklın garip, garabet saydığı muhale kaçan kullanımların ayıklanmasıyla çözülmeye çalışılmıştır.

Osmanlı müellifleri içinde döneminde üstat bilinen yazarlar anlamsızlık sorununu giderme yolunda birtakım tavsiyelerde bulunmuş eleştirilerini yapmışlardır. Bunun yanında dönem gazete ve dergileri dil bahisleriyle dolmuştur. Tenkad mı, tenakkud mu, tenkit mi diyeceğiz? Araba mı arebe mi, aribe mi söyleyeceğiz vb. dilin kullanımını yani edebiyatı kaidelere tabi tutan bir anlayıştır bu. Ancak kaideler üzerinde uzlaşılrsa bile yine cevap bekleyen sorular vardır. Sarf ve nahiv kaideleri açısından kusursuz bir eser sanat eseri sayılır mı? Bir eserde sarf ve nahiv hatasının olmayışı eseri sanat seviyesine yükseltmede bir ölçü olarak yeterli midir? Bu soruların cevabını gramer veya dilin kaideleri veremez. Osmanlı müellifleri soruların cevaplarını gramerle değil başta tenkitle vermiş sonra estetikle aşmıştır. Mehmet Rauf 1897’de yayımlanan bir yazısında “Edebiyat varken lisan süküt eder”¹⁰ derken edebiyat meselelerinin gramer kaideleriyle çözülemeyeceğine işaret etmektedir. Osmanlı matbuatında edebiyat bir güzel sanat olarak telakki edildikten ve tenkidin sanat eserlerinin mahiyeti üzerinde muhakeme yürütmek olduğu anlaşıldıktan sonradır ki edebiyatın meseleleri ciddi manada tartışılmaya ve nitelikli eserler vücuda getirilmeye başlanmıştır. Tabii bu telakki de kendi içinde birtakım meselelerin tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

⁹ “Garaib-i Edep ve Garabet-i Üdeba”, *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Kânunuevvel 1885, nr. 2234.; *Edebiyat Yazıları I*, Haz. H. Harika Durgun – Fazıl Gökçek, s. 220-226.

¹⁰ “Romanlara Dair 1: Bizde Hikâye” *Servet-i Fünun*, 2 teşrinievvvel 1313 (14 Ekim 1897), nr. 344., s. 89.